سوقرات پیاوە مەزنەکەی فەلسەفە… دڵشاد کاوانی

ئێوارەیەکی مانگی حوزەیرانی ساڵی ٣٩٩ پێش زایین، پیرە پیاوێکی تەمەن حەفتاکان لە زیندانێکی ئەسینا خەریک بوو لە سێدارە بدرێت. بە جلێکی کۆنی شاقەڵ و بە پێی پەتییەوە، کەچی لە ڕووخسار ئارام و ئاسوودە بوو.

دوای ئەوەی هاوسەرەکەی بە سەلامەتی و پارێزگاری لە سوقرات لە کارەکەی دووری خستەوە، مژوولی ئەوەبوو لەگەڵ چەند هاوڕێیەکیدا گفتوگۆی کرد، بەڕواڵەت لەسێدارەدانی داهاتووی لەبیرکردبوو. تا ئەو کاتەی زیندانییەکە بە پەرداخێک ژەهراوییەوە هاتە ژوورەوە و بە ئاسپایی پەرداخە ژەهرەکەی برد و هەڵیقورتاند. پاشان پاڵکەوت و زەردەخەنەی کرد و بە هاوڕێکەی گووت کە بۆ دوا ماڵئاوایی هاتبوو، مریشکی دراوسێیەکی خواردووە، پارەکەشی نەداوە، تکایە بیدەنەوە. پیرەمەردەکە دوای قسەکردن بە ئارامی چاوەکانی داخست و خەوی لێکەوت. ئەم پیرە پیاوە فەیلەسوفی گەورە سوکراتە.

- ئەزموونی سوکرات و بیرۆکەکانی.

سوکرات (470 پێش زایین – 399 پێش زایین) تەنها فەیلەسوفێکی بەناوبانگی یۆنانی کۆن نییە، بەڵکوو کەسایەتییەکی مێژوویی بەناوبانگە و خاوەن کەسایەتییەکی جیاوازە و لە کۆنەوە تا ئێستا بە شێوەیەکی جیاواز لە فەیلەسووفانی پێش خۆی ستایشی زۆری کراوە. باوکی نەقار و بەردتاش بوو، دایشکی مامان بوو.

سوکرات کە هەرزەکار بوو، لە باوکییەوە فێری ئەو پیشەیە بووبوو، داستانەکانی هۆمیرۆس و بەرهەمی شاعیرە بەناوبانگەکانی دیکەی خوێندبووەوە و بە خۆفێرکردن بوو بە کەسێکی زیر و تێگەیشتوو. بە بەخشینی زانستی بیرکردنەوە و فێرکردن بژێوی ژیانی دەگوزەراند، لە ٣٠ ساڵیدا بوو بە مامۆستایەکی کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی کە مووچەی نەدەگرت و فێرگەیەکی دانا. زۆرجار زۆرێک لە منداڵانی خێزانە دەوڵەمەند و هەژارەکان لە دەوری کۆدەبوونەوە بۆ ئەوەی لێی فێربن و پاکیزەیی بنوێنن.

زۆرجار سوکرات دەیگوت: “تەنها دەزانم کە هیچ نازانم”.

ز□ب□ی ژیانی لە دەرەوە بەسەر بردووە. حەزی لە قسەکردنە لەسەر بابەتگەلی جۆراوجۆر بوو، وەک شەڕ، سیاسەت، دۆستایەتی، هونەر، ئەخلاق و هتد.
سێ جار وەک "هۆپلیت" سەرباز و جەنگاوەر شەڕی کردووە و زۆرجاران یارمەتی سەربازە بریندارەکانی داوە لە شەڕدا. لە دەوروبەری تەمەنی ٤٠ ساڵیدا بووە کەسایەتییەکی ناسراو لە ئەسینای پایتەخت.

سوکرات بە درێژایی تەمەنی ژیانێکی سەختی بەسەر بردووە. هەرچەندە سارد بێت، هەمیشە تاکە پاڵتۆیەکی ئاسایی لەبەر دەکات، زۆرجار بێ پێڵاو بەڕێ دا دەڕۆیشت زۆرجار خواردنی دەست نەکەوتووە. دەەوڵەمەندی بەلاوە گرنگ نەبووە، تەنیا خۆی بۆ فێربوون تەرخان کردبوو.

▪ باوەڕ و فکری سوقرات.

باوەڕی سوکرات عیرفانییە. پێی وابوو کە بوون و گەشەکردن و لەناوچوونی شتە جۆراوجۆرەکان لە ئاسمان و لەسەر زەوی لەلایەن خوداوە ڕێکدەخرێت کە سەروەری جیهانە. دژی لێکۆڵینەوە لە جیهانی سروشتی بوو بە کوفری لەقەڵەم داوە. بانگەشەشی بۆ ئەوە کرد کە مرۆڤەکان ڕاستی مرۆڤ بوون بزانن و ژیانێکی ئەخلاقی بژین. توێژینەوە فەلسەفییەکانی باس لە پرسە ئەخلاقییەکان و نائەخلاقییەکان دەکات.

زۆرجار سوکرات لەگەڵ خەڵک دا مشتومڕی دەکرد. لە کاتی گفتووگۆ دا پرسیارەکانی هەڵدەگێڕایەوە و پرسیار و وەڵامی بەکارهینا بۆ ئەوەی لایەنی بەرامبەر ڕاست بکاتەوە و واز لە بیرۆکەی هەڵەی باو بهێنێت و یارمەتی خەڵک بدات بۆ دروستکردنی بیرۆکەی نوێ. ئەو گشتگیرە لە تاک ئەبستراکت دەکات و چوار هەنگاو دەگرێتەبەر:
ئیرۆنی، مامان، ئیندێکشن و پێناسە. هەندێ جاریش "تەنز" کاری ئەو ئەوە بوو کە لایەنی بەرامبەر دژایەتی خۆی بکات و دان بە نەزانینی ئەو پرسەدا بنێت بە بەردەوامی پرسیارکردن؛

- "مامان" لای ئەو بریتییە لە یارمەتیدانی لایەنی بەرامبەر بۆ وازهێنان لە هەڵە و دۆزینەوەی شتە دروست و گشتگیرەکە، واتا یارمەتیدانی ڕاستییەکان.
- "ئیندێکشن" بریتییە لە فێربوون لە تاک بۆ دۆزینەوەی هاوبەشییەکان لە شتەکاندا، دۆزینەوەی یاسا گشتییەکان لە ڕێگەی شیکاری و بەراوردکردنی تاکەوە.

▪ "پێناسە" بریتییە لە پۆلێنکردنی یەک چەمک بە گشتی.

سوکرات فێری خوێندکارەکانی کرد کە هەرگیز وەڵامی تاک ڕەهەندی و موتلەقیەت نەداتەوە، بەڵکو پرسیاری "ڕیتۆریکی" و پووچەڵکردنەوە بەکاربهێنن بۆ ئەوەی خوێندکارەکان بەبێ ئەوەی بزانن کاریگەری بیرکردنەوەکانی قبوڵ بکەن.

▪ **گفتووگۆی فەلسەفی سوقرات.**

نموونەیەکی سەرنجڕاکێشی پرسیار و وەڵامەکانی لەگەڵ خوێندکاران ببینە.

خوێندکار: سوکرات کردەوەی چاکە چییە؟

سوکرات: دزیکردن، فێڵکردن، فرۆشتنی خەڵک بە کۆیلە، ئەم کردارانە باشە یان خراپ؟

قوتابی: خراپە.

سوکرات: فریودانی دوژمن خراپە، دوژمنێکی دیل بفرۆشی بە کۆیلایەتی خراپە؟

خوێندکار: ئەمە کارێکی باشە. من باسی هاوڕێ دەکەم نەک دوژمن، هەرچەندە.
سوکرات: بە بڕوای تۆ دزیکردن بۆ هاوڕێ خراپە. بەڵام ئەگەر بڕیار بێت هاوڕێیەکت خۆی بکوژێت، و تۆش ئەو ئامرازە بدزیت کە بڕیار بوو بۆ کوشتنی خۆی بەکاری بهێنێت، ئایا ئەوە کارێکی خراپە؟
خوێندکار: کارێکی باشە.

سوکرات: تۆ دەڵێی فێڵکردن لە هاوڕێکانت خراپە، بەڵام لە جەنگدا فەرماندەی گشتی سوپا، بۆ ئەوەی مۆڕاڵ بەرز بکاتەوە، بە سەربازەکان دەڵێت کە هێزی بەهێزکردن دێت. بەڵام لە ڕاستیدا هیچ بەهێزکەرێک نییە، ئایا ئەم فێڵە کارێکی خراپە؟

خوێندکار: ئەمە کارێکی باشە.

ئەم شێوازی فێرکردنە شایستەیی خۆی هەیە، دەتوانێت ئیلهامبەخش بێت بۆ بیرکردنەوەی مرۆڤەکان، وا لە خەڵک بکات دەستپێشخەری بکەن بۆ شیکردنەوە و بیرکردنەوە لە کێشەکان، هەروەها میتۆدی دیالێکتیک بەکاردەهێنن بۆ ئەوەی بیسەلمێنن کە ڕاستییەکە کۆنکرێت و ڕێژەییە،

و لە هەندێک بارودۆخدا دەتوانن گۆڕانکاری پێچەوانەی خۆیان بڵێن . ئەم ئێپیستمۆلۆژییە لە مێژووی بیری ئەوروپیدا گرنگییەکی زۆری هەیە.

سوکرات بانگەشەی بۆ تیۆری حوکمڕانی پسپۆڕ دەکرد، ئەو پێی وابوو کە هەموو چین و توێژەکانی ژیان، تەنانەت دەسەڵاتی دەوڵەتیش، پێویستە لە لایەن خەڵکانی ڕاهێنراو و زانا بەڕێوە ببرێت، هەروەها دژی ئەو دیموکراسییە بوو کە بە میتۆدی تیروپشک جێبەجێ دەکرێت. گووتیشی: بەڕێوەبەران ئەوانە نین کە دەسەڵاتیان بەدەستەوەیە و خەریکیچەوساندنەوەی ئەوانی ترن، ئەوانە نین کە لەلایەن خەڵکەوە هەڵدەبژێردرێن، بەڵکو ئەوانەن کە دەزانن چۆن بەڕێو□ب□ن. بۆ نموونە پێویستە بەلەمێک لەلایەن کەسێکەوە بەڕێوەبچێت کە ئاشنا بێت بە کەشتیوانی؛ لەکاتی خولاندنی پشمدا پێویستە ژنان پیاوان بەڕێو□ ببەن، چونکە ئەوان لەو کارەدا باشن، بەڵام پیاوان نایزانن. هەروەها ئاماژەی بەوەشکرد که باشترین کەس ئەو کەسانەن که دەتوانن بە باشی کارەکانیان ئەنجام بدەن. ئەوەی لە کشتوکاڵدا شارەزا بێت جووتیارێکی باشە، ئەوەی لە پزیشکیدا شارەزا بێت پزیشکێکی باشە، ئەوەی لە سیاسەتدا شارەزا بێت، دەوڵەتمەدارێکی نایاب و باشە.

سوقراتلە ساڵی ٤٠٤ پێش زایین ئەسینای پایتەخت لە جەنگی پێلۆپۆنێسدا شکستی هێنا و “دەسەڵاتی سی ستەمکار جێگەی دیموکراسی گرتەوە” کریتیاس کە سەرکردەی سی ستەمکار بوو، خوێندکاری سوکرات بوو. دەوترێت جارێک کریتیاس بانگی سوکراتی کردووە و فەرمانی پێکردووە سەرکردایەتی چوار پیاو بکات بۆ دەستگیرکردنی دەوڵەمەندێک بۆ ئەوەی دەست بەسەر موڵکەکەیدا بگرێت. سوکرات ڕەتیکردەوە گوێڕایەڵی بێت و ڕۆیشت. ئەو نەک هەر بوێری هەبوو بەرەنگاری فەرمانە نایاساییەکانی کریتیاس بێتەوە، بەڵکو بە ئاشکرا ئیدانەی دڕندەییەکانی کرد. کریتیاس ب□ تووڕەییەوە بانگی کرد و قەدەغەی کرد زیاتر لە گەنجەکە نزیک بێتەوە و ئاگاداری کردەوە و پێی گووت: “ئاگاداربە، وامان لێ مەکە مەڕێکی دیکە لە مەڕەکەدا کەم بکەینەوە” پشتگوێی خست، بەڵام هێشتی بەڕێگەی خۆیدا بڕووات.

دواتر دەسەڵاتی “سی پادشای ستەم” ڕووخێندرا، دیموکراتەکان گەڕانەوە سەر دەسەڵات. ئەو تۆمەتبار کرا بەوەی کە پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ کریتیاس هەیە، دژایەتی سیاسەتی دیموکراسی دەکات و گەنجانی بە بیدعە ژەهراوی کردووە. سوکرات دەستگیر کرا و زیندانی کرا. بەپێی یاسای ئەسینا، تۆمەتبار مافی ئەوەی هەبووە سزایەکی

جیاواز لەو سزایەی کە داواکار داوا دەکات پێشنیار بکات، بە ئەوەی دادگا بتوانێت لەنێوان ئەو دووانەدا هەڵبژێرێت، پێش ئەوەی دادگا سزایی تاوانبارەکە ئەنجام بدات. سوکرات ئەم دەرفەتەی قۆستەوە و وتارێکی پڕ لە سۆز پێشکەش دەکات، بانگەشەی بێتاوانی دەکرد و پێی وابوو کە قسە و کردارەکانی نەک هەر بێتاوانن، بەڵکو لەبارن بۆ پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی ئەسینی. لە ئەنجامدا خیانەتی لێکرا و لە سێدارە درا. لە زینداندا هاوڕێکانی بە نائومێدیەوە هەوڵیان دەدا ڕازی بکەن بە هەڵهاتن، هەروەها بەرتیلیان بە پاسەوانەکان دا بۆ ئەوەی پلانێک بۆ هەڵهاتن دابنێن، بەڵام ئەو پێی باشترە بمرێت نەک پێشێلکردنی بیروباوەڕەکانی بکات.
بەم شێوەیە ئەو سوقرات لە تەمەنی ٧٠ ساڵە بە ئاشتیانە جیهانی بەجێهێشت.

سوکرات ژمارەیەکی زۆری پەیڕەوکاری سەرسەختی هەبوو و بەڵام نەیانتوانی لە دەمی مەرگ قورتاری بکەن چونکە ژمارەیەکی زۆر لە نەیارانی ئەرستۆقراتی تووندی هەبوو، چ لە تەمەنی ژیانکردنی دا و چ دوای مردنی کاریگەری گەورەی لەسەر کاری فەلسەفەکاری هەبوو. لە ژیانیدا هیچ نووسینەکی بەجێ نەهێشتووە، بەڵام کاریگەریی گفتووگۆکانی لە نووسین بەهێزتربوون، بەپێی مێژوونووسانی فەلسەفی سوقراتموێک پەرداخێکی ئاوی سازگار لە مێژووی گەشەسەندنی فەلسەفی یۆنانی کەن سەیری دەکەن و فەلسەفەی پێشووی ئەو بە فەلسەفەی پێش سۆکراتی ناودەبەن. تا ئێستا سوکرات وەک فەیلەسوفێکی گەورەی فەلسەفەی ڕۆژئاوایی دەناسرێت.

دڵشاد کاوانی
شەقڵاوە